

บทที่ 2

บททวนวรรณกรรม

วรรณกรรม

การทบทวนวรรณกรรมเพื่อทำความเข้าใจสถานการณ์และการคงอยู่ของไก่พื้นเมืองในระบบเกษตรกรรายย่อย และความพยายามของหน่วยงานต่างๆ ในการส่งเสริมการเลี้ยงไก่พื้นเมืองของเกษตรกรรายย่อยเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตและการตลาด การทบทวนครั้งนี้ได้พยายามทำความเข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างไก่พื้นเมืองกับวิถีชีวิตของเกษตรกรรายย่อยซึ่งครอบคลุมมิติเศรษฐกิจสังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการพัฒนาการส่งเสริมการเลี้ยงไก่พื้นเมืองในรูปแบบต่างๆ โดยแบ่งออกเป็น 5 ประเด็นหลัก คือ

- 1) ไก่พื้นเมือง
- 2) การเลี้ยงไก่พื้นเมือง และบริบทชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
- 3) ความสำคัญ และจุดเด่นของไก่พื้นเมืองครัวเรือนและชุมชน
- 4) รูปแบบ แนวทางการส่งเสริม และพัฒนาไก่พื้นเมือง
- 5) สรุปการสังเคราะห์เอกสาร

1. ไก่พื้นเมือง

สายพันธุ์ไก่พื้นเมืองในประเทศไทย

Bernhard(1975) ได้กล่าวว่า ไก่ถูกจัดอยู่ในสัตว์ปีกจำพวกนก แต่เดิมนั้นเป็นไก่ป่า (Red Jungle fowl) มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Callus domesticus* โดยมีนกเป็นต้นตระกูล นักสัตววิทยา ได้จัดจำแนกไก่ในอาณาจักรสัตว์ให้อยู่ใน

Order Galliformes

Suborder Galli

Family Phasianidae

Subfamily Phasianinae

Tribe Phasianini

Genus *Gallus*

สายพันธุ์ไก่พื้นเมืองไทย ได้แก่ พันธุ์ไก่อยู่ ไก่ตะเภา ไก่แจ้ (ไทย) ไก่กลายพันธุ์ และไก่ดำ ซึ่งสายพันธุ์ประเภทนี้ไม่มีการผสมและคัดเลือกพันธุ์อย่างเข้มงวดอย่างไก่ชน โดยมีการบรรยายลักษณะสายพันธุ์อย่างกว้าง ๆ ดังนี้ (อภิชัย 2534)

ไก่อู : เป็นไก่อ้วนหนัก ลำตัวใหญ่ ตัวเมียมีขนสีดำปกคลุมทั้งตัว ตัวผู้มีลักษณะเป็นไก่ชน มีนิสัยชอบจิกตี หรือชน มีสีขนแตกต่างกันออกไป เช่น มีสีแดงสลับเขียว สีดำ สีเทา สีเหลืองออกขาว หางสีดำหรือสีลายอื่น ๆ คำราชการเลี้ยงไก่ชนทั่วไปกล่าวว่าเป็นต้นตระกูลของ “ไก่ชน”

ไก่อะเถา : เป็นไก่ขนาดใหญ่ สีสวย สีนํ้าตาลออกเหลือง มีขนอ่อนนุ่มละเอียด มีขนที่หน้าแข้ง เนื้อนุ่มมีรสชาติอร่อยสันนิษฐานว่า เป็นไก่ที่มีถิ่นกำเนิดจากประเทศจีน นำเข้ามาประเทศไทย ในช่วงที่มีการติดต่อค้าขายระหว่างประเทศไทยและประเทศจีน โดยการนำไก่อมากับเรือสำเภา จึงเรียกไก่อ้วนนี้ว่า ไก่อะเถา ปัจจุบันไก่อะเถาสายพันธุ์แท้ ๆ เกือบไม่มีแล้ว เพราะปล่อยให้มีการผสมพันธุ์กับสายพันธุ์อื่น ๆ จนสายพันธุ์ประปนกันไปหมด

ไก่อลายพันธุ์ : เป็นไก่ที่เกิดจากการผสมระหว่างไก่พื้นเมืองหลายชนิดด้วยกัน ในบางครั้งมีลักษณะแปลกไปจากไก่พื้นเมือง เช่น ไม่มีขนที่คอ (เรียกว่า ไก่อกล่อน) ไก่อชนกลับ (ลักษณะทางพันธุกรรมชนิดหนึ่ง) เป็นต้น

ไก่อดำ : มีรูปร่างคล้ายไก่พื้นเมืองที่เลี้ยงกันโดยทั่วไปมีสีดำตลอดทั้งตัว เช่น ปาก แข็ง ขา ขน ฯลฯ เนื้อไก่อดำปัจจุบันเป็นที่นิยมบริโภคมีราคาแพง เพราะมีความเชื่อว่าการรับประทานเนื้อไก่อดำทำให้ร่างกายแข็งแรงและมีอายุยืน

ส่วนใหญ่ไก่อ้วนทุกสายพันธุ์ ถูกคัดสายพันธุ์เองตามธรรมชาติจากการเลี้ยงในท้องถิ่น โดยเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีการเลี้ยงแบบปล่อยตามธรรมชาติ ดังนั้นการผสมพันธุ์จึงไม่ได้อยู่ภายใต้การดูแลของผู้เลี้ยง แต่มีกลุ่มผู้เลี้ยงบางกลุ่มที่ได้มีคัดเลือกสายพันธุ์ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นกลุ่มที่เลี้ยงเพื่อเป็นการสันตนาการหรือที่เรียกกันว่า การเลี้ยงไก่ชน ซึ่งมีการคัดพ่อแม่พันธุ์ไว้ทำพันธุ์ ประเทศไทยยังขาดการศึกษาด้านพันธุกรรมของไก่พื้นเมืองอย่างเป็นระบบ กรมปศุสัตว์ได้กำหนด ลักษณะและมาตรฐานไก่พื้นเมืองไทยบางสายพันธุ์ ขึ้นมาจำนวน 12 สายพันธุ์ อันได้แก่ ไก่อเหลืองหางขาว, ไก่อพระนเรศวร, ไก่อประคูดำ, ไก่อประคูลาหางขาว, ไก่อเขียวลาหางขาว, ไก่อเขียวหางดำ, ไก่อลาหางขาว, ไก่อทองแดงหางดำ, ไก่อนกแดง, ไก่อนกรด, ไก่อลายหางขาว และไก่อซี (กรมปศุสัตว์, 2546)

สายพันธุ์เหล่านี้บอกถึงลักษณะเด่นภายนอก (Phenotype) และส่วนใหญ่เป็นเพียงการกำหนดตามทัศนคติเท่านั้น แต่ยังไม่มีการศึกษาในเชิงลึกเพื่อพัฒนาสายพันธุ์

2 การเลี้ยงไก่พื้นเมือง

จรัญ (2526) ได้กล่าวถึงไก่พื้นเมืองกับระบบการเกษตรของประเทศไทยว่า ไก่อพื้นเมืองเป็นไก่ได้ทุนบ้านของคาสีตาสา เป็นไก่ที่ตกสำรวจซึ่งมีจำนวนปีละ 80 – 120 ล้านตัว เป็นไก่ชนบ้าง ไก่อแจ้บ้าง ส่วนที่เหลือจากการบริโภค เป็นกระแสมเงินยอม ต้องการเงินเมื่อไรก็ขายให้พ่อค้า

กนก(2528) รายงานถึงระบบการผลิตไก่พื้นเมืองในประเทศไทยในอดีต โดยเลี้ยงเพื่อเป็นแหล่งอาหารประเภทโปรตีนสำหรับบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก เหลือจากการบริโภคในครัวเรือน

สามารถนำไปจำหน่ายภายในของชุมชนของตนเอง ต่อมาที่มีการมีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ระบบการผลิตจึงเกิดการปรับเปลี่ยน มีการพัฒนาเป็นธุรกิจการเลี้ยงไก่ไปเป็นอุตสาหกรรม และการค้า พร้อมกันนี้ได้มีการนำสายพันธุ์ที่ให้ผลผลิตที่ตอบสนองต่อความต้องการของผู้บริโภคเข้ามาเลี้ยง ในที่สุดการเลี้ยงไก่พื้นเมืองกลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบการเลี้ยงไก่ของประเทศไทย

เกรียงไกร(2543) ได้สรุประบบการผลิตไก่พื้นเมืองของเกษตรกรได้ว่า พ่อแม่พันธุ์ไก่ของเกษตรกรนั้นมีการปล่อยให้ผสมพันธุ์กันเองตามธรรมชาติ หาอาหารกินเองตามธรรมชาติ การป้องกันและควบคุมโรคไก่ฟุ้งพารธรรมชาติเป็นหลัก ไก่ตัวที่มีลักษณะเด่นบางส่วน เช่น ตัวโต ถูกนำมาเป็นอาหารหรือนำไปขาย บางส่วนได้นำมาเป็นพ่อแม่พันธุ์ ส่วนที่เหลือถูกนำไปเป็นอาหารหรือนำไปขาย ด้วยเหตุนี้เองทำให้สายพันธุ์ไก่พื้นเมืองมีขนาดของตัวที่เล็กลงเรื่อยๆ พร้อมกันนั้นการผสมแบบเลือดชิดที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติของไก่พื้นเมือง มีผลต่อการทำให้สายพันธุ์ไก่พื้นเมืองลดขนาดลงด้วย

สุภัทรา (2543) และเกรียงไกร (2543) ได้กล่าวว่า ไก่พื้นเมือง คือไก่ที่มีการเลี้ยงทั่วไปตามหมู่บ้าน ไก่พื้นเมืองเหล่านี้ถูกเลี้ยงไว้แบบปล่อยหากินเอง คู้ยเชื้ออาหารตามธรรมชาติ จึงเป็นไก่ชนิดเดียวที่สามารถเลี้ยงตัวเองได้อย่างสมบูรณ์ตั้งแต่เกิด ลูกไก่เดินตามแม่ออกหาอาหารเอง ไก่พื้นเมืองได้ปรับตัวเองเข้ากับสภาพแวดล้อมจึงเป็นสัตว์เลี้ยงที่เลี้ยงกันแทบทุกร้วเรือน โดยเฉพาะในชนบท

ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ไก่พื้นเมืองเป็นสัตว์ที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของคนอย่างลึกซึ้งมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งส่วนมากเลี้ยงไว้เพื่อเป็นอาหาร นอกจากนี้ไก่พื้นเมืองยังเป็นสัตว์เลี้ยงที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมในวัฒนธรรมและเกมกีฬา การเลี้ยงไก่พันธุ์พื้นเมืองนับได้ว่า เป็นอาชีพเสริมอย่างหนึ่งของเกษตรกรชาวชนบท นอกจากการประกอบอาชีพเกษตรกรรมอย่างอื่น โดยทั่วไปการเลี้ยงไก่พื้นเมืองเป็นการเลี้ยงแบบปล่อยให้หากินเองตามธรรมชาติและไม่ได้เอาใจใส่ดูแลมากนักเมื่อเปรียบเทียบกับ การเลี้ยงไก่พันธุ์เนื้อ ไก่พื้นเมืองเป็นไก่ที่เลี้ยงง่าย มีความทนทานต่อสภาพแวดล้อมและโรค (อภิชัย รัตนวราหะ, 2541; สุพจน์ รอดคำเนิน, 2542; คำรง คงประเสริฐสุข, 2542)

เกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีการเลี้ยงไก่พื้นเมืองเกือบทุกร้วเรือนเพื่อเป็นแหล่งอาหารประเภท โปรตีนและเป็นรายได้เสริม ลักษณะการเลี้ยงของเกษตรกรส่วนมากเป็นการเลี้ยงแบบปล่อยตามธรรมชาติ ให้ไก่หาอาหารกินตามธรรมชาติและมีการให้อาหารเพิ่มเติมบ้างเพียงเล็กน้อย ดังนั้นการเลี้ยงไก่พื้นเมืองจึงเลี้ยงง่าย ลงทุนน้อยและมีการแพร่ขยายพันธุ์ได้ดีในสภาพชนบท เกษตรกรบางส่วนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้มีการนำไก่พื้นเมืองไปเลี้ยงนอกเขตหมู่บ้าน โดยเฉพาะบริเวณโรงนาหรือเลี้ยงนา(ที่ปักอ้ายในพื้นที่ทำการเกษตร) ทั้งนี้โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อหลีกเลี่ยงและป้องกันโรคระบาดจากในหมู่บ้าน ขณะเดียวกันเกษตรกรยังประกอบกิจกรรมการเกษตรอื่น ๆ ควบคู่กับการเลี้ยงไก่ไป เช่น ปลูกข้าว มันสำปะหลัง อ้อย การ

เลี้ยงโค-กระบือ การปลูกผักหลังฤดูเก็บเกี่ยว การทำไร่นาสวนผสม ข้อดีของการเลี้ยงไก่ออกเขตหมู่บ้านคือ มีแหล่งอาหารธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์มากกว่าในเขตหมู่บ้าน เช่น เมล็ดข้าวที่ตกหล่นในแปลงนา เมล็ดหญ้า วัชพืช พืชอาหารสัตว์ แมลงและตัวอ่อนของแมลงต่าง ๆ (โครงการระบบการทำฟาร์ม, 2528) ประกอบกับบริเวณเลี้ยงนามักจะมีบริเวณกว้างขวางไม่แออัดเหมือนในหมู่บ้าน ทำให้ไก่อมีพื้นที่คุ้ยเหยื่ออาหารและได้รับอาหารมากขึ้น ตามปกติแหล่งดังกล่าวจะเป็นแหล่งอาหารหลักของไก่พื้นเมือง นอกเหนือจากอาหารที่ได้รับจากเกษตรกรผู้เลี้ยง

สรุป ระบบการเลี้ยงไก่พื้นเมืองจากอดีตเป็นระบบการเลี้ยงที่พึ่งพาธรรมชาติไม่ได้ใช้วิทยาการสมัยใหม่ เป็นระบบการลงทุนที่ต่ำ แต่มีความยั่งยืนจนถึงปัจจุบัน

การจัดการการเลี้ยงไก่พื้นเมืองในชุมชน

อาหาร และการให้อาหาร

อาหารที่ใช้เลี้ยงไก่พื้นเมือง คือ ปลายข้าว ข้าวสาร ข้าวเปลือก และการปล่อยให้ไก่หาอาหารกินเองตามธรรมชาติ โดยทั่วไปรูปแบบการให้อาหารคือ การหว่านตามพื้นดินหรือลานบ้าน เป็นการให้อาหารแบบรวมโดยมีไก่อุ้กรุ่น เข้ามาคุ้ยเหยื่อแย่งกันกินอาหาร หากต้องการให้ลูกไก่ได้รับอาหารเพียงพอ จะแยกลูกไก่ออกกับแม่ไก่ออกจากฝูง นำไปเลี้ยงในสุ่ม ผู้เลี้ยงโปรยอาหารลงในสุ่มให้ไก่อิน (สุมาลี, 2532; ภัทรพงษ์, 2547)

โรค และการป้องกันโรค

ปกติโรคระบาดในไก่อจะเกิดอยู่ 2 ช่วงคือ ช่วงแรกระหว่างเดือนมีนาคมถึงเดือนพฤษภาคม โรครมีความรุนแรงมาก และช่วงที่สอง เกิดในช่วงเดือนตุลาคม ถึง เดือนพฤศจิกายน โรคระบาดไก่อในช่วงหลังมักมีความรุนแรงน้อยกว่าในช่วงแรก โรคไก่อที่เกิดขึ้นประจำท้องถิ่นคือ โรคห่า หรือ ที่เรียกกันว่า “ไก่อตายห่า” ผู้เลี้ยงถือว่าเป็นโรคระบาดตามช่วงฤดูกาล โดยโรคห่าระบาดในช่วง “ปลายหน้าฝน(ประมาณเดือนตุลาคม) เกษตรกรเล่าว่า “หญ้าแห้งหมูสีสิปรัง(หญ้าแห้งหมูกำลังออก)ห่าจะสิเริ่มลงแล้ว(โรคห่าเริ่มเกิดขึ้นให้เห็น)” ซึ่งเป็นการสังเกตมาตั้งแต่ในอดีตของผู้เลี้ยง (สุมาลี, 2532. ภัทรพงษ์, 2547)

จากปัญหาโรคระบาดดังกล่าวส่งผลให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งหลายต่างพยายามหาทางแก้ไขปัญหานี้ และได้มีการกำหนดแผนในการพัฒนาและปรับปรุงการเลี้ยงไก่พื้นเมืองไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ 5 แต่ผลการดำเนินงานเท่าที่ผ่านมายังไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร ดังปรากฏในรายงานของกรมประชาสงเคราะห์ (กนก ผลารักษ์, 2528) จากการศึกษาการใช้วัคซีนในการเลี้ยงไก่พื้นเมืองของเกษตรกร โดยพิมพ์ภาพ เทวาคูดี และคณะ (2532) พบว่า สภาพการเลี้ยงไก่ของเกษตรกรไม่เอื้ออำนวยให้การให้วัคซีนได้ผลดีเท่าที่ควร และยังมีความยุ่งยากในการซื้อหาวัคซีนอีกด้วย นอกจากนี้ วิยุทธ์ จรัสพันธ์และสำเริง จันทรสุวรรณ (2525) ศึกษาทัศนคติของเกษตรกรต่อโครงการเผยแพร่การใช้วัคซีนป้องกันโรคให้สัตว์ปีก สรุปว่า เกษตรกรส่วนใหญ่

สนใจที่จะไปดูการสาธิตการใช้วัคซีนและเห็นว่า การใช้วัคซีนมีประโยชน์ต่อการป้องกันโรค แต่มีเกษตรกรน้อยรายที่ใช้วัคซีนป้องกันโรคสัตว์ปีกภายหลังจากการสาธิตแล้ว โดยมีเหตุผลที่ต่างกัน ดังนี้คือ 1) สัตว์ปีกที่เลี้ยงไว้มีจำนวนน้อยไม่คุ้มค่ากับการจะไปซื้อวัคซีนมาใช้ 2) การหาซื้อวัคซีนยุ่งยากและต้องเสียเวลา 3) วัคซีนไม่ได้ผล และ 4) วัตถุประสงค์ในการเลี้ยงเพื่อบริโภคในครัวเรือนจึงปล่อยให้ไปไปตามธรรมชาติ สำหรับเงื่อนไขที่จะกำหนดการใช้วัคซีนอย่างสม่ำเสมอของเกษตรกรมี ดังนี้คือ 1) การมีจำนวนสัตว์ปีกมาก 2) เจ้าหน้าที่มาบริการทำวัคซีนให้ ทำให้เกษตรกรมีความมั่นใจมากกว่าทำเอง 3) การใช้วัคซีนแล้วได้ผล 4) การได้รับวัคซีนแฉกฟรี และ 5) การมีรายได้เพิ่มขึ้นสามารถแบ่งเงินมาซื้อวัคซีน

สำหรับความยุ่งยากในการให้วัคซีนของเกษตรกร วิโรจน์ ภัทรจินดา (2530) ได้ปรับปรุงโปรแกรมการให้วัคซีนให้มีลักษณะที่ง่ายกว่าและเน้นเฉพาะโรคที่เป็นสาเหตุใหญ่ที่ทำให้ไก่ตาย (ใช้วัคซีนนิวคาสเซิลและอหิวาต์เป็นหลักในทุกท้องถิ่น และเพิ่มวัคซีนอื่นเฉพาะท้องถิ่นที่มีโรคนั้นระบาด) โดยมีสมมุติฐานว่า โปรแกรมการใช้วัคซีนแบบที่ได้ปรับให้เหมาะสมกับสภาพของเกษตรกรนี้ สอดคล้องกับสภาพการเลี้ยงไก่ ช่วงเวลาที่เกิดโรคและระบบการผลิตของเกษตรกร อีกทั้งยังง่ายสำหรับเกษตรกรในการจดจำชนิดของวัคซีนและการให้วัคซีน จากการติดตามศึกษาการตอบสนองของเกษตรกรต่อการให้วัคซีนตลอดช่วงที่มีการทดสอบพบว่า ถึงแม้การให้วัคซีนไก่จะได้ผลเพียงใดก็ตาม จะมีเกษตรกรเพียงบางส่วนเท่านั้นที่กระตือรือร้นและสนใจการใช้วัคซีนไก่อย่างจริงจัง ซึ่งมักเป็นเกษตรกรที่ชอบเลี้ยงไก่จำนวนมากและหรือเลี้ยงไก่เพื่อขายหรือเลี้ยงไก่ชน เกษตรกรโดยทั่วไปยังมีได้ให้ความสำคัญต่อการให้วัคซีนในการป้องกันโรคระบาดมากนัก เนื่องจากระบบของไก่พื้นเมืองเป็นระบบที่มีทั้งความมีเสถียรภาพ (stability) และถาวรภาพ (sustainability) สูง พื้นตัวได้เร็วหากได้รับการกระทบกระเทือนจากโรคระบาดในแต่ละปี การใช้วัคซีนในไก่พื้นเมืองจึงไม่เหมาะสมกับเกษตรกรทุกราย เกษตรกรที่ควรได้รับพิจารณาแนะนำการใช้วัคซีนควรเป็นรายที่ต้องการเพิ่มจำนวนไก่เพื่อขาย หรือเพิ่มความมั่นใจในอาหารที่จะมีบริโภค แสดงให้เห็นว่า การใช้วัคซีนในไก่พื้นเมืองไม่เหมาะสมกับเกษตรกรโดยทั่วไป แม้ว่าจะได้ปรับตัวเทคโนโลยีลงมาในระดับต่ำสุดแล้วก็ตาม ก็ยังไม่เป็นที่ยอมรับของเกษตรกร

สภาพปัญหาโรคระบาดของไก่พื้นเมือง ชาวบ้านเองไม่สามารถหาวิธีการแก้ไขปัญหาการตายของไก่ได้โดยตรง นอกจากใช้การจัดการวิธีการอื่น เช่น การขาย การนำมาทำเป็นอาหาร และการเคลื่อนย้ายไก่ไปไว้ในที่นาก่อนช่วงที่จะเกิดโรคระบาด หรือเมื่อทราบว่าได้เกิดโรคระบาดขึ้นที่คุ่มอื่นในหมู่บ้าน เป็นต้น อย่างไรก็ตาม การจัดการด้วยวิธีเหล่านี้เป็นเพียงการแก้ปัญหาทางอ้อมเท่านั้น (โครงการวิจัยระบบการทำฟาร์ม, 2528)

การศึกษาการใช้วัคซีนภายใต้โครงการเร่งรัดจัดที่ดินในนิคมสร้างตนเองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (สุมาลี รัตนปัญญาและคณะ, 2532) พบว่า แม้ว่าการทดสอบวัคซีนป้องกันโรคนิวคาสเซิลสเตรนเอ็มพีของกรมปศุสัตว์จะแสดงผลคือ ไก่ที่ได้รับวัคซีนตามโปรแกรมมีอัตรา

การเลี้ยงรอดเฉลี่ยถึง 85 เปอร์เซ็นต์ แต่เมื่อโครงการสิ้นสุดลงเกษตรกรส่วนมากไม่ได้ให้วัคซีนไก่ต่อ เกษตรกรส่วนน้อยที่ยังคงใช้วัคซีนก็มีการใช้ในลักษณะเป็นการปรับใช้ไม่ว่าจะเป็นชนิดหรือช่วงเวลาการใช้ ปัจจัยที่มีผลต่อการยอมรับวัคซีนมีหลายประการที่สำคัญคือ 1) ความยุ่งยากของการให้วัคซีนตามโปรแกรมที่กำหนด โดยเฉพาะในช่วงเดือนตุลาคม-กุมภาพันธ์ ซึ่งเกษตรกรมีกิจกรรมต้องทำในไร่อย่างมาก และที่สำคัญการเกิดของไก่เล็กจะทยอยเกิด จึงค่อนข้างลำบากสำหรับเกษตรกรที่จะสามารถให้วัคซีนไก่ได้ทุกรุ่น 2) ความยุ่งยากในการจัดหาวัคซีน โดยต้องเข้าไปขอหรือซื้อในเมือง นอกจากนี้วัคซีนบางชนิดต้องแช่น้ำแข็งตลอดเวลาเพื่อป้องกันมิให้วัคซีนเสื่อม เกษตรกรต้องถือกระติกน้ำแข็งไปใส่ และเมื่อมาถึงหมู่บ้านก็ต้องให้วัคซีนไก่ก่อนน้ำแข็งจะละลายหมด และ 3) ความสำคัญของไก่ที่มีต่อเกษตรกรและความสำคัญของปัญหาโรคระบาดไก่ มีน้อยกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับกิจกรรมอื่น และปัญหาอื่น ๆ ที่เกษตรกรประสบ สำหรับความคิดเห็นต่อการให้วัคซีนนั้น ปรากฏว่า เกษตรกรส่วนใหญ่ตระหนักว่าการใช้วัคซีนเป็นทางเลือกที่สำคัญทางหนึ่งในการแก้ไขปัญหาโรคระบาดในสัตว์ปีก อนึ่งการศึกษาวิจัยของวิฑูรท์ จำรัสพันธุ์ และสำเร้ง จันทรสวรรณ (2525) ก็มีข้อสรุปทำนองเดียวกันของการศึกษานี้เกี่ยวกับประเด็นความยุ่งยากในการจัดหาซื้อ เป็นปัญหาที่สำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เกษตรกรไม่ใช้วัคซีน นอกเหนือจากปัญหาอื่น เช่น สัตว์ปีกที่เลี้ยงไว้มีจำนวนน้อยไม่คุ้มกับการไปซื้อวัคซีนมาใช้และวัคซีนไม่ได้ผล ดังนั้นโครงการวิจัยระบบการทำฟาร์ม มหาวิทยาลัยขอนแก่น (2528) ได้มีการศึกษาถึงทัศนคติของเกษตรกรต่อการให้วัคซีนป้องกันโรคไก่ พบว่า

1) ยังไม่มีแนวโน้มใดที่สื่อให้เห็นว่า เกษตรกรจะรับวัคซีนไปใช้ได้ด้วยตัวเอง ทั้งนี้อาจเนื่องจากมูลค่าของไก่ที่สูงเสียยังคุ้มค่าต่อการเสี่ยงมากกว่าที่จะเป็นภาระในการต้องดูแลการให้วัคซีน

2) คุณค่าและราคาของไก่ เนื่องจากไก่เป็นสัตว์ที่หาซื้อได้ในราคาไม่แพงนัก และ/หรือซอกันได้ หากไก่ในเล้าของตนเองตายหมด เพราะในปีหนึ่ง ๆ ที่มีโรคระบาดไก่ก็ไม่ได้ตายหมดทุกตัว ยังมีเหลือให้พอขอหรือซื้อกันได้ และยิ่งไก่เป็นสัตว์ที่ขยายพันธุ์ได้รวดเร็วมาก ทำให้เกษตรกรไม่ค่อยรู้สึกว่ไก่ขาดแคลนในบ้านเท่าใดนัก

3) เกษตรกรยังมีความเชื่อค่อนข้างสูงว่า การนำไก่ไปเลี้ยงที่นา สามารถลดอัตราการตายของไก่ได้ดี ดังนั้นเกษตรกรก็ยังนิยมใช้วิธี “หลบโรค” “หนีโรค” โดยการย้ายที่เลี้ยงหรือขังคอกตลอดช่วงที่โรคระบาด

4) ผลของวัคซีน ถึงแม้ว่าในเชิงวิชาการ นักวิชาการยอมรับว่า การใช้วัคซีนสามารถลดอัตราการตายได้เป็นส่วนมาก ไม่ว่าในไก่เล็กหรือไก่ใหญ่ แต่ในเชิงความรู้สึกของเกษตรกร แม้จะยอมรับด้วยคำพูดว่าเป็น “ยาป้องกัน” แต่เกษตรกรเองยังมีความรู้สึกว่ วัคซีนเมื่อทำไปแล้ว ประการแรกไก่ไม่ควรมีการแพ้วัคซีนตาย ทั้งในไก่ใหญ่และไก่เล็ก ประการที่สองเมื่อทำวัคซีนไปแล้วไก่ทุกตัวควรสามารถป้องกันหรือมีความคุ้มโรคได้ทุกตัวคือ ไม่น่าปรากฏไก่ตายให้เห็นอีก

ยกเว้นการตายเนื่องจากอุบัติเหตุ แต่จากที่ร่วมทำวัคซีนมา ใก้ก็ยังปรากฏตายอยู่อีก อาจทำให้เกษตรกรหลายรายท้อใจ หรือไม่เชื่อมั่นในผลของวัคซีน

นอกจากนี้ กนก ผลารักษ์ และคณะ, (2528) ได้สรุปถึงสาเหตุการที่เกษตรกรไม่สามารถยอมรับไปปฏิบัติได้ เนื่องจากนักวิชาการไม่รู้จักเกษตรกรดีพอ ทำให้การยอมรับเทคโนโลยีที่ส่งลงไปนั้นมีน้อย ดังตัวอย่างที่ชัดเจน ในกรณีการให้วัคซีนป้องกันโรคระบาดไก่ นั้น จะเห็นว่า โปรแกรมการให้วัคซีนที่จะให้ได้ผลดีตามความต้องการของนักวิชาการนั้นค่อนข้างเป็นภาระกับเกษตรกรจนทำให้เกษตรกรไม่สามารถยอมรับไปปฏิบัติเองได้ แม้ว่าเมื่อทำตามแล้วจะได้ผลดีเพียงใดก็ตาม สรุปว่าโรคระบาดในไก่พื้นเมือง เกษตรกรไม่คิดว่า การระบาดของโรคไก่ที่เกิดขึ้น แท้จริงแล้วไม่ได้เป็นปัญหาของเกษตรกร

สรุป เกษตรกรส่วนใหญ่ยังไม่ยอมรับการใช้วัคซีน ด้วยสาเหตุหลายด้าน เช่นความยุ่งยากในการใช้ กิจกรรมอื่นในครัวเรือนสำคัญกว่า การเข้าถึงแหล่งวัคซีน

โรงเรือน

ส่วนใหญ่โรงเรือนที่ใช้เลี้ยงไก่พื้นเมืองจะไม่มีรูปแบบที่ตายตัว หรือไม่มีโรงเรือนเลย จากการศึกษาของ วิยุทธ์ (2525) ที่ได้รายงานถึงสถานที่เลี้ยงไก่พื้นเมืองว่า ส่วนใหญ่ (ร้อยละ 63.07) ทำการเลี้ยงที่ได้ดูนบ้าน รองลงมา (ร้อยละ 32.30) ทำการเลี้ยงได้ยุงฉาง และ (4.63) เลี้ยงในโรงเรือนเฉพาะ สอดคล้องกับ บัญญัติ และสุวัฒน์ (2542) ได้รายงานถึงสภาพการเลี้ยงไก่พื้นเมืองส่วนใหญ่ อยู่ที่ไดดูนบ้าน ยุงฉาง และโรงเรือนอิสระ

3. ความสำคัญของไก่พื้นเมืองกับครัวเรือนและชุมชน

การเลี้ยงไก่พื้นเมืองในครัวเรือนมุ่งเน้นการบริโภคเป็นหลัก (กนก ผลารักษ์ และคณะ, 2528; โครงการวิจัยระบบการทำฟาร์ม มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2528) การที่เกษตรกรมีเลี้ยงไก่พื้นเมืองเนื่องจากประโยชน์ 5 ประการคือ 1) เป็นแหล่งอาหารโปรตีนของชาวบ้านในชนบทที่มีราคาถูก ว่าง่ายสะดวกที่สุด 2) เป็นรายได้เสริมแบบกระแสรายวันของครอบครัวเกษตรกร 3) เนื้อของไก่พื้นเมืองรสชาติดี เนื้อแน่นและไขมันน้อยทำให้ไก่พื้นเมืองมีราคาสูงกว่าไก่อะเทศ 4) ไม่ต้องใช้เทคนิคสูง และมีราคาแพง และ 5) สอดคล้องกับระบบการเกษตรแบบผสมผสาน หรือแบบไร่นาสวนผสม (กรมวิชาการเกษตร, 2536) นอกจากนี้ที่กล่าวแล้ว ไก่พื้นเมืองมีจุดเด่นกว่าไก่พันธุ์อื่น จึงทำให้เกษตรกรนิยมเลี้ยง คือ ความสามารถปรับตัวในสภาพชนบทได้ดี หากินเก่ง ใช้อาหารคุณภาพต่ำได้ดี มีความต้านทานความเครียดจากความร้อน (heat stress) มีความต้านทานต่อโรคระบาดที่สำคัญ คือ โรคฝีดาษไก่ อหิวาต์ไก่อและนิวคาสเซิล อีกทั้งลักษณะเด่นประการหนึ่งของแม่ไก่พื้นเมืองที่มีพฤติกรรมการเป็นแม่ (maternal behavior) ซึ่งลักษณะพฤติกรรมนี้ ได้แก่ การสร้างรัง การวางไข่ การฟักไข่ รวมถึงการดูแลและพาลูกไก่หากิน (เกรียงไกร โชติประการ และคณะ, 2543)

การบริโภคไก่ในชีวิตประจำวันของเกษตรกรมีน้อย การบริโภคไก่เป็นสิ่งที่พบเห็นได้ในโอกาสพิเศษเท่านั้น เช่น มีแขกมาเยี่ยม เลี้ยงแรงงานที่มาช่วยคานาหรือเกี่ยวข้าว (ลงแขก หรือ แรงงานทำนา) เป็นต้น แต่ในปัจจุบันการบริโภคไก่ในชีวิตประจำวันมีมากขึ้น แต่มีความแตกต่างกันในแต่ละชุมชน กล่าวคือ ชุมชนที่มีสังคมแบบกึ่งเมืองกึ่งชนบท มีการบริโภคไก่เฉลี่ย 6 ตัวต่อครัวเรือนต่อเดือน แต่ชุมชนที่กึ่งมีสังคมแบบดั้งเดิมมีการบริโภคไก่ในชีวิตประจำวันเฉลี่ย 1 ตัวต่อครัวเรือนต่อเดือน

การเลี้ยงไก่ในครัวเรือนอาจกล่าวได้ว่าเป็นสิ่งที่เติมเต็มให้กับการดำรงชีวิตของครอบครัวในชนบทได้เป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นการลดค่าใช้จ่ายด้านอาหารและช่วยค่าใช้จ่ายที่แรงงานในครัวเรือน ในส่วนที่รายรับปกติไม่เพียงพอกับรายจ่ายเมื่อจำเป็นต้องใช้เงินสด ไก่หนึ่งตัวนำมาเป็นอาหารจะใช้เป็นอาหารได้อย่างน้อยสองมื้อ และเมื่อมีแขกมาเยี่ยมบ้าน สามารถใช้ไก่เป็นอาหารเลี้ยงแขกได้

ในส่วนของความสำคัญของไก่พื้นเมืองกับชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เห็นได้อย่างชัดเจนในงานบุญประเพณี ซึ่งมีแทบทุกเดือนของชาวอีสาน เกษตรกรใช้ไก่ทำเป็นอาหารมาร่วมงานในงานบุญประเพณีหรือประกอบพิธีกรรมของชุมชน ยกตัวอย่างเช่น โดยเฉพาะงานพิธีกรรมการเลี้ยงผีปู่ตาต้องทำทุกปีจำเป็นต้องใช้ไก่และต้องเป็นไก่พื้นเมืองที่เลี้ยงภายในบ้านเท่านั้น นอกจากนี้ไก่พื้นเมืองยังเกี่ยวข้องในกิจกรรมการเกษตร โดยเฉพาะค่าใช้จ่ายด้านอาหาร เกษตรกรจะมีภาระค่าใช้จ่ายสูงมากหากไม่มีไก่ ตัวอย่างเช่น การทำนาไม่เกี่ยวหรือเกี่ยวข้าว ต้องใช้ไก่ประกอบอาหารเลี้ยงผู้ที่มาช่วยงาน ทำให้ลดภาระการใช้ที่เป็นเงินสด (อุษา กลิ่นหอม และคณะ, 2548)

4. แนวทางการส่งเสริม และพัฒนาไก่พื้นเมือง

ปัญหาของโรคระบาดไก่พื้นเมืองที่สำคัญ อาทิ โรคนิวคาสเซิล โรคหลอดลมอักเสบติดต่อ และโรคอหิวาต์ เป็นสาเหตุให้ไก่ตายด้วยโรคระบาดในอัตราที่สูงมาก และทำให้สูญเสียไก่ในแต่ละปีนับเป็นจำนวนหลายสิบล้านตัว การพัฒนาไก่พื้นเมืองได้มีการดำเนินการอย่างจริงจังในสองทศวรรษที่ผ่านมา โดยรัฐบาลได้บรรจุโครงการพัฒนาสัตว์ปีกสำหรับหมู่บ้านยากจนในชนบทไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525-2529) มีเป้าหมายที่จะลดอัตราการตายเพิ่มอัตราการเจริญเติบโตและอัตราการไข่ของไก่พื้นเมือง โดยการใช้วัคซีนป้องกันโรคระบาดและหรือใช้ไก่พื้นเมืองผสมข้ามกับสายพันธุ์ต่างประเทศ แม้จะได้กำหนดแผนในการพัฒนาและปรับปรุงการเลี้ยงไก่พื้นเมืองไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ฉบับที่ 5 ก็มีได้ช่วยให้การเลี้ยงไก่พื้นเมืองมีสภาพดีขึ้นเท่าที่ควร เหตุหนึ่งน่าจะเป็นเพราะเรายังขาดความรู้ความเข้าใจอย่างแท้จริงในสภาพของ “ระบบ” ของการเกษตร และสภาพของการใช้ชีวิตของเกษตรกรของเรา ทำให้ไม่สามารถโน้มนำให้เกษตรกรยอมรับเทคโนโลยี “ที่เราคิดว่าดีที่สุดแล้ว” ได้ (กนก ผลารักษ์, 2528)

รายงานจากกรมปศุสัตว์อ้างว่า ที่ผ่านมามีไก่พื้นเมืองยังไม่ได้รับการพัฒนาปรับปรุงสายพันธุ์ ตามแนวทางที่ถูกต้องเท่าที่ควรจึงทำให้ลักษณะต่าง ๆ เช่น ขนาด น้ำหนัก อัตราการเจริญเติบโต ความต้านทานโรคต่อสภาพแวดล้อมค่อยลงตามลำดับ จึงสมควรอย่างยิ่งที่จะศึกษาวิจัยเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาสายพันธุ์ รูปแบบวิธีการเลี้ยงไก่พื้นเมืองให้เป็นอาชีพที่ยั่งยืน เมื่อเกิดปัญหาวิกฤตทางเศรษฐกิจเป็นเหตุให้ประชาชนมีรายได้น้อยลง มีผู้ว่างงานเพิ่มขึ้น และค่าครองชีพสูงขึ้น จนก่อให้เกิดปัญหาทางสังคมคิดตามมา เพื่อลดปัญหาดังกล่าว กิจกรรมการเลี้ยงไก่พื้นเมือง จึงเป็นทางเลือกที่น่าสนใจพัฒนาเพื่อเป็นอาชีพ เพราะนอกจากจะเป็นอาหารแล้วยังช่วยสร้างงานสร้างรายได้อย่างต่อเนื่องแก่ผู้เลี้ยง การที่จะพัฒนาการเลี้ยงไก่พื้นเมืองเพื่อสร้างรายได้นั้น จำเป็นจะต้องมีเงินทุน ความรู้เทคนิควิชาการประกอบการขยายการเลี้ยงต่อไป โดยเฉพาะกรมปศุสัตว์ ซึ่งเป็นหน่วยงานของรัฐบาลที่รับผิดชอบดูแลเรื่องนี้ได้จัดทำโครงการส่งเสริมการเลี้ยงไก่พื้นเมือง ซึ่งประกอบด้วยโครงการภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 ได้แก่ โครงการสร้างงานเพิ่มรายได้ ปี 2541-2542 ประกอบด้วย 3 กิจกรรมหลัก คือ กิจกรรมส่งเสริมการเลี้ยงไก่พื้นเมือง กิจกรรมส่งเสริมการเลี้ยงเป็ดเทศ กิจกรรมส่งเสริมการเลี้ยงแพะ เพื่อสร้างงานให้เกิดขึ้นในท้องถิ่นช่วยสร้างรายได้ และลดรายจ่ายค่าครองชีพในปัจจุบัน (กรมปศุสัตว์, 2542)

แต่การพัฒนาและส่งเสริมการเลี้ยงไก่พื้นเมือง โดยใช้เทคโนโลยีที่มีอยู่ ตลอดจนคำแนะนำทั้งหลายจากแหล่งผลิตความรู้ ไม่ว่าจะเป็นสถาบันการศึกษาหรือกรมปศุสัตว์เองนั้นเมื่อนำไปสู่การปฏิบัติจริงในท้องที่แล้วไม่เกิดผลตามที่คาดเท่าที่ควร ทั้งนี้ไม่ว่าจะเป็นเรื่องพันธุ์ไก่ที่ใช้ หรือเรื่องวัคซีนชนิดต่าง ๆ ที่แนะนำต่างมีปัญหาทั้งสิ้น สาเหตุที่สำคัญประการหนึ่งของความไม่สำเร็จดังกล่าวนี้ น่าจะเป็นเพราะนักวิชาการยังขาดความรู้ความเข้าใจอย่างแท้จริงในระบบการเกษตรและสภาพการดำเนินชีวิตของเกษตรกรและวัตถุประสงค์ของการเลี้ยง จึงทำให้เทคโนโลยีที่นักวิชาการเชื่อว่า ได้ผลดีนั้นยังไม่เป็นที่ยอมรับของเกษตรกร (พิมพ์พร เทวาทูดีและคณะ, 2532; อ่างถึง กนกผลารักษ์, 2528)

5. สรุป

ไก่พื้นเมืองมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของคนในภาคตะวันออกเฉียงเหนืออย่างลึกซึ้งมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน วัตถุประสงค์ของการเลี้ยงเพื่อเป็นแหล่งอาหารประเภทโปรตีนสำหรับบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก เป็นอาหารเมื่อมีแขกมาเยี่ยม เลี้ยงแรงงานที่มาช่วยในกิจกรรมการเกษตรของครัวเรือน และมีความเกี่ยวข้องกับงานบุญประเพณี ประกอบพิธีกรรม เหลือจากการบริโภคในครัวเรือนมีการจำหน่ายไก่พื้นเมืองที่เลี้ยงไว้ภายในของชุมชนเป็นหลัก

การเลี้ยงไก่พื้นเมืองเป็นการเลี้ยงแบบปล่อยให้หากินเองตามธรรมชาติและไม่ได้เอาใจใส่ดูแลมากนัก เป็นสัตว์ที่เลี้ยงง่าย มีความทนทานต่อสภาพแวดล้อมและโรค อาหารที่ใช้เลี้ยงคือ

ปลายข้าว ข้าวสาร ข้าวเปลือก และการปล่อยให้ไก่หาอาหารกินเองตามธรรมชาติ รูปแบบการให้อาหารคือ การหว่านตามพื้นดินหรือลานบ้าน

ปัญหาของโรคระบาดไก่พื้นเมืองที่สำคัญ อาทิ โรคนิวคาสเซิล โรคหลอดลมอักเสบติดต่อกัน และโรคอหิวาต์ เป็นสาเหตุให้ไก่ตายด้วยโรคระบาดในอัตราที่สูงมาก และทำให้สูญเสียไก่ในแต่ละปีนับเป็นจำนวนหลายสิบล้านตัว การพัฒนาไก่พื้นเมืองได้มีการดำเนินการอย่างจริงจังในสองทศวรรษที่ผ่านมา โดยรัฐบาลได้บรรจุโครงการพัฒนาสัตว์ปีกสำหรับหมู่บ้านยากจนในชนบทไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525-2529) มีเป้าหมายที่จะลดอัตราการตายเพิ่มอัตราการเจริญเติบโตและอัตราการไข่ของไก่พื้นเมือง โดยการใช้วัคซีนป้องกันโรคระบาดและหรือใช้ไก่พื้นเมืองผสมข้ามกับสายพันธุ์ต่างประเทศ และได้บรรจุโครงการส่งเสริมการเลี้ยงไก่พื้นเมืองในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 แต่ผลการดำเนินงานดังกล่าวมิได้ช่วยให้มีการปรับปรุงการเลี้ยงไก่พื้นเมืองเท่าที่ควร การพัฒนาและส่งเสริมการเลี้ยงไก่พื้นเมืองโดยใช้เทคโนโลยีที่มีอยู่ ตลอดจนคำแนะนำทั้งหลายจากแหล่งผลิตความรู้ ไม่ว่าจะเป็นสถาบันการศึกษาหรือกรมปศุสัตว์เองนั้นเมื่อนำไปสู่การปฏิบัติจริงในท้องที่แล้วไม่เกิดผลตามที่คาดเท่าที่ควร ทั้งนี้ไม่ว่าจะเป็นเรื่องพันธุ์ไก่ที่ใช้ หรือเรื่องวัคซีนชนิดต่าง ๆ ที่แนะนำต่างมีปัญหาทั้งสิ้น เป็นเพราะผู้เกี่ยวข้องยังขาดความรู้ความเข้าใจอย่างแท้จริงในระบบการเกษตรและสภาพการดำเนินชีวิต ตลอดจนเงื่อนไขการยอมรับหรือไม่ยอมรับของเกษตรกร